

مطالعه فراوانی سوءصرف مواد مخدر و ارتباط آن با وضعیت فردی و خانوادگی دانشجویان پزشکی مشهد

دکتر محمد رضا سرگلزاری، دکتر مهدی بلالی،
دکتر رضا آزاد، دکتر محمد رضا اردکانی، علی اکبر ثمیری*

میزان بالای شیوع سوءصرف مواد در ایران و پیامدهای روانی - اجتماعی آن ضرورت پژوهش‌های همه‌جانبه را بیش از پیش از نمایان ساخته است. با توجه به ساختار جمعیتی جوان ایران، یکی از گروههای در معرض خطر دانشجویان هستند و این امر در مورد گروهی از دانشجویان که به افتضای شغل خویش دسترسی آسانتری به مواد و داروهای مختلف دارند (دانشجویان پزشکی) اهمیت بیشتری دارد. با توجه به نکته‌های یادشده، پژوهشگران فراوانی سوءصرف مواد بین دانشجویان پزشکی دانشگاه علوم پزشکی مشهد را در نیمة دوم سال ۱۳۸۰ مطالعه کردند. به این منظور، پرسشنامه‌ای شامل سوالهایی درباره سن، جنسیت، وضعیت تحصیلی، محل سکونت، مقطع تحصیلی و مواد مصرفی احتمالی تهیه و بین ۱۱۲۶ دانشجوی پزشکی توزیع شد. از مجموع پرسشنامه‌ها، ۴۳۳ مورد تکمیل و برگشت داده شد و همین تعداد با استفاده از روش‌های آماری غیرمولفه‌ای و به وسیله نرم‌افزار SPSS تجزیه و تحلیل گردید. نتایج نشان داد که بین متغیرهای جنسیت و سن با سوءصرف مواد ارتباط معناداری وجود دارد و این امر در مردان شایعتر است. اما ارتباطی بین مقطع تحصیلی و محل سکونت دانشجویان با سوءصرف مواد

* به ترتیب:

استادیار روان‌پزشکی دانشگاه علوم پزشکی مشهد

استاد سمت‌شناسی دانشگاه علوم پزشکی مشهد

پزشک عمومی

پزشک عمومی

کارشناس ارشد روان‌شناسی، عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی

به دست نیامد. علاوه بر این، ارتباط معناداری بین سوءصرف مواد و وضعیت تأهیل و نیز بومی یا غیربومی بودن دانشجویان پیدا نشد.

کلیدواژه‌ها: سوءصرف مواد، وضعیت فردی، وضعیت خانوادگی، دانشجویان پژوهشگاه مشهد

۵۵ مقدمه

سوءصرف مواد، صرفنظر از اینکه از چه زاویه‌ای به آن نگاه کنیم، پدیده‌ای است مزمن که آسیبهای فراوان جسمی، روانی، اجتماعی، خانوادگی و اقتصادی به دنبال دارد. به طوری که شخص درگیر را دچار افت جدی در کشتهای فردی و اجتماعی می‌کند. بنابراین، این امر نیازمند برخورد جدی و البته علمی مسئولان است. لازمه چنین مقابله‌ای، بیش از هر چیز، آگاهی از چگونگی پیدایش، سیر تغییرات و نیز میزان شیوع آن در یک جمعیت خاص است.

اگرچه سوءصرف مواد، یا با توجیهاتی خاص، مصرف مواد، از گذشته‌های دور در ایران رواج داشته و دارد، متأسفانه آمار دقیقی از فراوانی سوءصرف‌کنندگان در دست نیست؛ و یکی از انگیزه‌های پژوهشگران در پژوهش حاضر همین مسئله بوده است. سوءصرف مواد از قرنها پیش و با شناخت گیاه خششاش در ایران رواج یافته و پزشکان در درمان بیماریها از تریاک استفاده می‌کرده‌اند، اما روی آوردن افراطی به آن از زمان صفویه در ایران شایع شده است. سپس، گسترش علم و فناوری، روزبه روز بر گونه‌های مختلف مصنوعی و نیمه‌مصنوعی مواد افزوده شد و به این ترتیب امکان دسترسی آسانتر به آنها نیز فراهم گردید. در حال حاضر، بخش عمده موادی که سوءصرف دارند شامل مواد افیونی طبیعی (تریاک، شیره، مورفین و ...)، مواد افیونی نیمه‌مصنوعی (مثل هروئین، کوکائین و ...) و مواد افیونی مصنوعی (مثل متادون و ...) هستند. در کنار این مواد افیونی، موادی هم هستند که در دسته‌های بالا قرار نمی‌گیرند، اما سوءصرف دارند که از میان آنها می‌تواند به نیکوتین، حشیش، ماری‌جوانا و الكل اشاره کرد.

صرف وجود مواد در جامعه تنها عامل گرایش افراد به آنها محسوب نمی‌شود، سوءصرف مواد پدیده‌ای نامتجانس است و به همین دلیل می‌تواند زمینه‌های متفاوتی مانند شرایط خانوادگی، فردی، اجتماعی و زیستی داشته باشد.

پژوهش‌های اخیر بر عوامل خطرساز و سبب‌شناسی چندگانه متمرکز شده است (گلانتر، ۱۹۹۲؛ نیوکمپ، ۱۹۹۵) و اگرچه بر عاملهای اجتماعی در گرایش به مواد تأکید بسیار می‌شود، اما سوءصرف می‌تواند با فرایندهای زیستی و روان‌شناختی نیز ارتباط داشته باشد (گلانتر، ۱۹۹۲). پژوهش‌های مرتبط با عوامل زیستی و ژنتیکی نیز به سرعت در حال گسترش است (کادررت، ۱۹۹۵). اگرچه سازوکار ژنتیکی اختلال یاد شده قطعیت یافته است، هنوز ژن واحدی که سبب گرایش فرد به مواد پیدا نشده است. در زمینه عوامل فردی نیز به ارتباط بین مشکلات در خودنظم‌جوبی و مشکلات شناختی از قبیل ناتوانی در برنامه‌ریزی، اشکال در توجه، استدلال انتزاعی، بصیرت، قضابت، نظرات بر خود و کنترل حرکتی با سوءصرف مواد توجه شده است (جیان کولا و همکاران، ۱۹۹۶).

برخی پژوهشگران نیز به تبیین عوامل خانوادگی در حکم واسطه آسیب‌پذیری نسبت به سوءصرف مواد پرداخته و نشان داده‌اند که وجود مشکلات روان‌شناختی مانند افسردگی و اضطراب در مادران با سوءصرف مواد در فرزندان مرتبط بوده است (مریکانگاس و همکاران، ۱۹۹۲).

با توجه به آنچه گذشت، سوءصرف مواد در حال حاضر یکی از معضلات مهم اجتماعی است و متأسفانه میزان شیوع سوءصرف موادی از قبیل نیکوتین، الکل، ماری‌جوانا، و کوکائین در بین مردان بیش از زنان است و این امر با افزایش سن شدت می‌یابد (جانستون و همکاران، ۱۹۹۲). مطالعات همه‌گیرشناسی حاکی از وجود سوءصرف فراوان مواد در بین دانشجویان برخی کشورهاست؛ مثلاً گزارش شده است که در ایالات متحده $85/2$ درصد دانشجویان الکل، $39/8$ درصد سیگار، $26/4$ درصد ماری‌جوانا، $5/2$ درصد کوکائین، $4/9$ درصد مواد توهمندا و $4/9$ درصد آمفاتین مصرف می‌کنند. ضمن

اینکه پزشکان و دانشجویان پزشکی، به دلیل قرار گرفتن در معرض مواد مختلف، امکان سوءصرف بیشتری دارند. پژوهشها نشان می‌دهند که استفاده از الكل، آرامبخشها و داروهای روان‌گردان در بین دانشجویان پزشکی ۵ درصد و پزشکان ۳ درصد بوده است. این میزان در بین دانشجویان هندی بسیار بالاتر گزارش شده است، به طوری که $\frac{32}{5}$ تا $\frac{81}{2}$ درصد آنان سابقه سوءصرف مواد داشته‌اند (وایلتز، ۱۹۹۷).

در امریکا، حدود ۹۰ درصد بزرگسالان سابقه مصرف الكل داشته‌اند و سوءصرف سایر مواد نیز برای حشیش ۴ درصد، مواد توهمنما ۲ درصد، آمفتامین‌ها ۷ درصد، نیکوتین ۵۵ درصد، داروهای ضد درد $\frac{2}{5}$ درصد و هروئین $\frac{1}{3}$ درصد بوده است (DSM-IV, 1994). در تحقیق حاضر، پژوهشگران تلاش کرده‌اند با مطالعه‌ای همه‌جانبه، علاوه بر بررسی میزان شیوع مصرف مواد مختلف بین دانشجویان پزشکی، به پرسش‌های زیر پاسخ دهند:

- ۱) آیا بین متغیر سن و سوءصرف مواد در گروه مورد مطالعه ارتباط معناداری وجود دارد؟
- ۲) آیا بین متغیر جنسیت و سوءصرف مواد در گروه مورد مطالعه ارتباط معناداری وجود دارد؟
- ۳) آیا بین متغیر مقطع تحصیلی و سوءصرف مواد در گروه مورد مطالعه ارتباط معناداری وجود دارد؟
- ۴) آیا بین متغیر محل سکونت و سوءصرف مواد در گروه مورد مطالعه ارتباط معناداری وجود دارد؟

۱) روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع توصیفی با روش پیمایشی است. این گونه پژوهشها با پذیله‌هایی که در زمان حال اتفاق می‌افتد سروکار دارد و برای کشف داده‌ها یا اطلاعاتی به کار گرفته می‌شود که از طریق آنها می‌توان ارتباط بین متغیرها را بررسی کرد. البته بررسی این گونه ارتباطها به معنای پیدا کردن رابطه قطعی علت و معلولی نیست (دلاور، ۱۳۸۰).

(۳) ایزار گردآوری اطلاعات

در پژوهش حاضر، برای گردآوری اطلاعات از پرسشنامه‌ای استفاده شده شامل پرسش‌هایی در زمینه‌های مختلف: سن، وضعیت تأهل، وضعیت سکونت، مقطع تحصیلی، سابقه سوئمصرف مواد و ... پژوهشگران این پرسشنامه را با اتکا به متون علمی و پرسشنامه‌هایی تدوین کرده‌اند که در پرسش‌های مشابه به کار می‌روند.

(۴) روش اجرا

در مقطع زمانی مورد مطالعه (نیمة دوم سال ۱۳۸۰)، تعداد کل دانشجویان پژوهشکی دانشگاه مشهد ۱۴۴۱ نفر بوده است که از این تعداد، ۷۷۰ نفر مرد و ۶۷ نفر زن بوده‌اند. این دانشجویان به ترتیب در چهار مقطع تحصیلی علوم پایه (۴۷۳ نفر)، فیزیوپاتولوژی (۲۱۰ نفر)، کارآموزی (۴۲۲ نفر) و کارورزی (۳۳۶ نفر) مشغول به تحصیل بوده‌اند. پرسشنامه مورد نظر در اختیار ۱۱۲۶ نفر از دانشجویان یاد شده قرار گرفته است. توزیع رسمی اوری پرسشنامه‌ها بر عهده نمایندگان گروههای یاد شده بوده است. از تعداد کل افراد، فقط ۵۸۶ نفر پرسشنامه‌ها را برگشت دادند که از این تعداد، ۴۳۳ نفر به پرسشها پاسخ کامل داده بودند. بنابراین، همین تعداد ۴۳۳ پرسشنامه ملاک قرار گرفته و اطلاعات آنها، پس از استخراج، به وسیله نرم‌افزار SPSS تجزیه و تحلیل شده است.

(۵) روش تجزیه و تحلیل

از آنجا که داده‌های پژوهش حاضر به صورت اسمی است، برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش‌های آماری غیرمُؤلفه‌ای مانند مجنور کای استفاده شده است.

(۶) توصیفی داده‌ها

در این بخش، به توصیف داده‌های مربوط به فراوانی متغیرهای پژوهش پرداخته شده و در بخش بعدی، پرسش‌های پژوهش تجزیه و تحلیل می‌شوند.

۱-۱-۴) فراوانی متغیرها

الف) سن

درصد	فراوانی	سن
۶	۲۶	زیر ۲۰ سال
۸۷/۵	۳۷۹	بین ۲۰ تا ۳۰ سال
۹/۵	۲۸	بالای ۳۰ سال

ب) جنسیت

درصد	فراوانی	جنسیت
۵۷/۵	۲۴۹	مرد
۴۲/۵	۱۸۴	زن

ج) وضعیت تأهل

درصد	فراوانی	وضعیت تأهل
۶۱/۲	۲۶۵	مجرد
۳۷/۲	۱۶۱	متأهل
۱/۶	۷	مطلقه

د) بومی بودن

درصد	فراوانی	بومی بودن
۷۰/۲	۳۰۴	بومی
۲۹/۸	۱۲۹	غیربومی

ه) مقطع تحصیلی

درصد	فراوانی	قطع تحصیلی
۷/۶	۳۳	علوم پایه
۱۵/۰	۶۷	فیزیوپاتولوژی
۴۴/۶	۱۹۳	کارآموزی (stager)
۳۲/۳	۱۴۰	کارورزی (item)

و) محل سکونت

درصد	فراوانی	محل سکونت
۱۹/۲	۸۳	خوابگاه دانشجویی
۸/۵	۳۷	منزل دانشجویی
۷۲/۳	۳۱۳	منزل خانوادگی

ز) سابقه بیماری

شش ماه قبل		یک ماه قبل		یک هفته قبل		سابقه بیماری
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۱۸/۱	۷۸	۱۷/۴	۷۵	۱۴/۸	۶۴	جسمی
۱۵/۳	۶۶	۱۲/۵	۵۴	۱۰/۴	۴۵	روانی
۵۶/۵	۲۴۴	۶۳/۴	۲۷۴	۷۰/۸	۳۰۶	هیچ کدام
۱۰/۲	۴۴	۶/۷	۲۹	۳/۹	۱۷	هر دو

ح) مصرف مواد

کوکائین	هروئین	تریاک	الکل	سیگار	وضعیت مصرف					
درصد	فرآوند	درصد	فرآوند	درصد	فرآوند	درصد	فرآوند			
۹۸/۸	۴۲۸	۹۷/۰	۴۲۲	۹۳۳	۴۰۴	۹۰۸	۲۹۳	۸۸۷	۳۸۴	صرف نکردن
۰/۲	۱	۹	۴	۳/۵	۱۵	۲/۵	۱۱	۷/۴	۲۲	صرف روزانه
۰/۹	۴	۱/۶	۷	۳/۲	۱۴	۶/۸	۲۹	۳/۹	۱۷	طی سالیان گذشته

آمفتامین‌ها	بنزودیازپین‌ها	باریتوریت‌ها	گراس	وضعیت مصرف				
درصد	فرآوند	درصد	فرآوند	درصد	فرآوند	درصد	فرآوند	
۹۸/۴	۴۲۶	۹۲/۶	۴۰۱	۹۸/۲	۴۲۵	۹۷/۵	۴۲۲	صرف نکردن
۱/۴	۶	۲/۳	۱۰	۱/۶	۷	۱۸	۸	صرف روزانه
۰/۲	۱	۰/۱	۲۲	۰/۲	۱	۰/۷	۳	طی سالیان گذشته

۴-۲) تحلیل ۱۵۵۵۱۵ ها

در این بخش، به تحلیل پرسش‌های پژوهش پرداخته می‌شود.

بررسی اول: آیا بین متغیر سن و سوءمصرف مواد در گروه مورد مطالعه ارتباط معناداری وجود دارد؟

صرف در سال گذشته		صرف نکردن		سوءمصرف مواد
درصد	فرآوند	درصد	فرآوند	سن
۱/۷	۱	۶/۷	۲۵	زیر ۲۰ سال
۸۱/۷	۴۹	۸۸/۴	۳۲۹	بین ۲۰ تا ۳۰ سال
۱۶/۷	۱۰	۴/۸	۱۸	بالای ۳۰ سال

مجذور کای مشاهده شده ۱۳/۶۱۶ با درجه آزادی ۲ در سطح ۰/۰۰۱ معنی‌دار است؛ بنابراین، پرسش اول پژوهش تأیید می‌شود، یعنی بین مقطع سنی و سوءصرف مواد ارتباط وجود دارد.

پرسش دوم: آیا بین متغیر جنسیت و سوءصرف مواد در گروه مورد مطالعه ارتباط معناداری وجود دارد؟

مصرف در سال گذشته		مصرف نکردن		سوءصرف مواد
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	جنسیت
۸۸/۳	۵۳	۵۲/۷	۱۹۶	مرد
۱۱/۷	۷	۴۷/۳	۱۷۶	زن

مجذور کای مشاهده شده ۸/۴۶۹ با درجه آزادی ۱ در سطح ۰/۰۰۵ معنی‌دار است؛ بنابراین، پرسش دوم پژوهش تأیید می‌شود، یعنی بین متغیر جنسیت و سوءصرف مواد ارتباط وجود دارد.

پرسش سوم: آیا بین مقطع تحصیلی و سوءصرف مواد در گروه مورد مطالعه ارتباط معناداری وجود دارد؟

مصرف در سال گذشته		مصرف نکردن		سوءصرف مواد
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	مقطع تحصیلی
۵	۳	۸/۱	۳۰	علوم پایه
۸/۳	۵	۱۶/۷	۶۲	فیزیوپاتولوژی
۴۶/۷	۲۸	۴۴/۱	۱۶۴	کارآموزی
۴۰	۲۴	۳۱/۲	۱۱۶	کارورزی

مجذور کای مشاهده شده ۴/۲۶۵ با درجه آزادی ۳ در سطح ۰/۰۵ معنی دار نیست؛ بنابراین، بین مقطع تحصیلی و سوءصرف مواد ارتباطی وجود ندارد.

پرسش چهارم: آیا بین متغیر محل سکونت و سوءصرف مواد در گروه مورد مطالعه ارتباط معناداری وجود دارد؟

صرف در سال گذشته		صرف نکردن		سوءصرف مواد
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	محل سکونت
۱۵	۹	۱۹/۹	۷۴	خوابگاه دانشجویی
۱۳/۳	۸	۷/۸	۲۹	منزل دانشجویی
۷۱/۷	۴۳	۷۲/۳	۲۶۹	منزل خانوادگی

مجذور کای مشاهده شده ۲/۴۹ با درجه آزادی ۲ در سطح ۰/۰۵ معنی دار نیست؛ بنابراین، بین محل سکونت و سوءصرف مواد ارتباط وجود ندارد.

۴-۳) یافته های اضافه پژوهش نتایج تجزیه و تحلیل آماری اطلاعات نشان داد که:

الف) از نظر جنسیت، تفاوت معناداری در صرف موادی همچون سیگار، الکل و تریاک وجود دارد؛ درحالی که در صرف موادی همچون هروئین، کوکائین، گراس، باربیتوریت ها، بنزو دیازپین ها و آمفتابین ها تفاوت معناداری وجود ندارد.

ب) بین وضعیت تأهل و بومی یا غیر بومی بودن و سوءصرف مواد ارتباطی به دست نیامد.

ج) بین جنسیت و سابقه بیماری روان پزشکی ارتباط وجود دارد و این بیماریها در مردان شایعتر است.

۵) بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به مطالعه انجام شده و نتایج به دست آمده، بین جنسیت و سوئمصرف برخی مواد، از جمله سیگار، الكل و تریاک ارتباط وجود دارد و مصرف آنها در مردان شایعتر است. این ارتباط می‌تواند با علتهایی نظیر ارتباطات اجتماعی بیشتر، امکان دسترسی راحت‌تر به این مواد و فشارهای روانی بیشتر در مردان مرتبط باشد. مطالعات انجام شده در جهان نیز می‌بین این نکته است که، در مجموع، سوئمصرف مواد وابسته به جنس است و در مردان شایعتر است و این موضوع در کشور ما هم صادق است. با وجود فقدان ارتباط معنادار بین بعضی متغیرها و سوئمصرف مواد در این پژوهش، نتایج زیر قابل توجه است:

- ۱) سوئمصرف مواد در مردان مجرد بیشتر است؛
- ۲) در مقاطع تحصیلی بالاتر، سوئمصرف بارزتر و بیشتر است؛
- ۳) افراد بومی درصد بیشتری از مصرف‌کنندگان مواد را تشکیل می‌دهند؛
- ۴) تکمیل نشدن پرسشنامه از جانب تعداد زیادی از دانشجویان می‌تواند میان این نکته باشد که احتمالاً میزان فراوانی سوئمصرف مواد در دانشجویان بالاتر از ارقام بیان شده در پژوهش حاضر است.

- ۱- دلاور، علی. (۱۳۸۰). **روش تحقیق در روانشناسی و علوم تربیتی**. تهران: انتشارات ویرایش.
- ۲- Cadoret, R. J. (1995). "Adoption study demonstrating two genetic pathways to drug abuse." *Arch Gen Psychiatry* 42: 1131-1136.
- ۳- D.S.M.-IV (1994). **Diagnostic and statistical manual of mental disorders**. A.P.A.
- ۴- Giancola, P. R. et al. (1996). "Executive cognitive functioning and aggressive behaviour in preadolescent boys at high risk for substance abuse"? Dependence: *Journal of Study Alcohol* 57: 352-359.
- ۵- Glantz, M. D. (1992). **Vulnerability to drug abuse: Introduction and overview**. Washington, DC: American Psychological Association.
- ۶- Johnston, L. D. et al. (1992). **Monitoring the future: A continuing study of the life styles and values of youth**. University of Michigan News.
- ۷- Merikangas, K. R. et al. (1992). **Familiar factors in vulnerability to substance abuse**. American Psychological Association.
- ۸- Wilens, T. E. (1997). "Clinical characteristics of psychiatrically referred adolescents out patients with substance use disorder". *Journal of American Child, Adolescents Psychiatry* 36: 941-947.